

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

BART VAN OOST

UITBESTEDEN AAN DE TECHNIEK – (HOE) WERKT DAT?

Krisis, 2012, Issue 2

www.krisis.eu

Gijs van Oenen heeft met *Nu even niet! Over de interpassieve samenleving* een ambitieus boek geschreven. Allereerst tracht hij de tijdgeest te vangen zoals die sinds enkele jaren in Nederland aan het ontstaan is. Een breed scala aan fenomenen passeert daarbij de revue, variërend van flashmobs tot luid telefoneren in de trein, van Pim Fortuyn tot mensen met korte lontjes. Daarnaast geeft Van Oenen ook een verklaring voor de ontwaarde tijdgeest. Dat wil zeggen: hij laat overtuigend zien hoe problemen van onze huidige samenleving in een brede, cultuurhistorische ontwikkeling passen die al sinds de Verlichting is ingezet. Denkers als Habermas, Foucault en Sennett worden opgevoerd en in hun tijd geplaatst. Van Oenen volgt zo expliciet een hegeliaans motief, waarbij maatschappelijke ontwikkelingen én begrip van deze ontwikkelingen nauw met elkaar zijn verbonden. Het resulteert in een verfrissende kijk op het Nederland van nu. Het boek is op twee manieren uitdagend. Enerzijds spreekt het de lezer aan als burger, tijdgenoot en dus mogelijk mede-lijder aan de ontwaarde ‘cultuurpathologie’. Het noopt zo tot zelfdiagnose. Anderzijds bekritiseert Van Oenen een dominante gedachte die in veel filosofische analyses, politieke beschouwingen en maatschappelijke gremia opgang doet. Namelijk hoe meer democratie, hoe beter. Van Oenen stelt eigen-

zinnig dat er in Nederland geen tekort aan emancipatie, medezeggenschap en democratie is, maar juist een overvloed. Met ongemakkelijke gevolgen.

Ik zal proberen de kern, zoals ik die begrepen heb, van Van Oenens betoog weer te geven. Hierbij doe ik zeker tekort aan de vele reflecties op maatschappelijke verschijnselen (variërend van provo’s toen tot stille marsen nu) die het boek juist overtuigend maken. De beknopte weergave dient vooral om twee vragen in te leiden. De eerste is bedoeld ter verduidelijking. De tweede is, en Van Oenen zal mij hierom een kind van mijn tijd vinden, van procesmatige aard.

In Nederland is de emancipatie geslaagd, stelt Van Oenen. Sinds de Verlichting is men opgeroepen kritisch te denken en mondig te zijn. Vanaf de jaren zestig resulteerde dit in een veranderde houding ten opzichte van bestaande instellingen en geldende normen. Men eiste zeggenschap over instituten waarvan het gezag voorheen op autoritaire, elitaire of traditionele leest was geschoeid. Met de toenemende inspraak werden politieke agenda’s, politiebeleid en bijvoorbeeld lokaal bestuur steeds meer ‘van ons’, de burgers. Dit maakt echter ook dat de instanties een toenemend beroep zijn gaan doen op de burger om deel te nemen aan de besluitvorming, mee te denken, om informatie aan te dragen. Gezag is daarbij, in het vocabulaire van Van Oenen, ‘interactief’ geworden. Het vraagt om medewerking. Van Oenen wijst er overtuigend op dat het emancipatoire project, gericht op zelfontplooiing, in dat opzicht dubbelzinnig is gebleken. Democratisering (als de politieke uitdrukking van emancipatie) geeft een stem aan degenen die uitgesloten waren en vervaagt zo de grens tussen zij die meebeslissen en zij die door de beslissingen worden geraakt. Het betekent echter ook dat dwang wordt ingeruild voor zelfdwang. Als geëmancipeerde burgers hebben wij immers geen reden meer om *niet* deel te nemen aan de vele interactieve processen waarbij de normen worden opgesteld die onszelf treffen. Hierin schuilt volgens Van Oenen een tragiek die typerend is voor onze tijd. De emancipatie is in Nederland geslaagd (en slaagt nog steeds), maar is daarmee niet af. Sterker nog, er is sprake van een grenzeloos proces waarbij wij steeds meer worden gevraagd deel te nemen aan allerlei besluitvormingsprocessen en tegelijk steeds minder reden zien om niet aan deze oproep te voldoen. Van Oenen diagnosticeert hier een recente cultuurpathologie en stelt uitdagend dat er sprake is van

een ‘moe- of zelfs ziekmakende “hegemonie” van interactiviteit’ (92). Emancipatie is tot last geworden omdat zij slaagt.

Onduidelijk is waarom en onder welke omstandigheden emancipatie omslaat in slopende vermoeidheid. Van Oenen geeft hier in zijn boek geen antwoord op. Wel benadrukt hij dat de vermoeidheid niet voortkomt uit de feitelijke hoeveelheid tijd en energie die men aan participeren, vergaderen en meebeslissen besteedt. Het zou eerder gaan om de last die we min of meer dagelijks voelen om een geëmancipeerd leven te leiden. Van Oenen stelt in toekomstig onderzoek nader op de sociaalpsychologische oorzaken van de vastgestelde vermoeidheid in te willen gaan. In *Nu even niet!* staan eerst de gevolgen ervan centraal. Van Oenen betoogt dat de vermoeidheid die samenhangt met slagende emancipatie steeds vaker verlamdend werkt en leidt tot weigering. Weigering die, tragisch genoeg, enkel passief kan zijn omdat wij haar interactief willen noch kunnen legitimeren. Zo leidt het tijdperk van de interactiviteit volgens Van Oenen tot een tijdperk van interpassiviteit. Dit wordt gekenmerkt door het onvermogen om naar de eigen, interactief gevormde geëmancipeerde normen te handelen en dus door een weigering van democratisch gelegitimeerd gezag.

Mijn eerste vraag gaat over het resultaat van deze weigering. Van Oenen stelt dat we als nooit tevoren de legitimiteit van geldende normen onderschrijven. We (h)erkennen onszelf immers als auteur. Toch zouden we steeds vaker weigeren om naar deze normen te handelen. Als voorbeeld voert hij een denkbeeldige jongeman op, die wordt verdacht van openlijke geweldpleging. De man heeft zich gestoord aan het gedrag van een ander en deze op het gezicht geslagen. Gevraagd naar zijn motieven antwoordt hij ‘nou eenmaal een kort lontje’ te hebben. Volgens Van Oenen geeft zo iemand zichzelf een kantiaans brevet van onvermogen door te stellen: ik onderschrijf de norm, maar van mij kan niet worden verwacht dat ik mij er altijd naar gedraag. Van Oenen stelt dat niet alleen een dergelijk geval, maar allerlei hedendaagse voorbeelden variërend van asociaal gedrag en hufterigheid tot angst, desinteresse en vermindering zijn op te vatten als pogingen om te ontsnappen aan de druk die de emancipatie oplegt aan ons moderne, geëmancipeerde burgers (94). Weigering betekent hier het breken met een geldende norm. Zij kan volgens Van Oenen

echter ook minder destructief zijn en simpelweg voortkomen uit het inzicht dat verdere interactie onnodig is. Weigering neemt dan de vorm aan van een laconiek en soms zelfs ludiek omzeilen van democratische besluitvormingsprocessen (denk bijvoorbeeld aan de opkomst van *guerilla gardening*, waarbij men clandestien tuiniert in de openbare ruimte zonder hier vooraf toestemming voor te vragen). Belangrijk is dat ook deze vorm van weigering volgens Van Oenen bedoeld is om te ontsnappen aan de emancipatoire druk. Het is echter niet helemaal duidelijk in welke zin een dergelijk ‘verweermecanisme’ kans van slagen heeft. Van Oenen benadrukt immers dat de vermoeidheid voortkomt uit de druk die emancipatie met zich meebrengt, niet uit het interactief handelen zelf. Tegelijk zijn de besproken weigeringen juist op dit handelen gericht (ofwel handelen in strijd met de eigen normen ofwel tijdelijk niet interacteren). De gevoelde zelfverplichting lijkt hiermee niet verminderd. Kortom, Van Oenen laat mijns inziens overtuigend zien hoe de emancipatie slaagt en daarmee tot interactieve moeheid leidt. Ik ben benieuwd of, en op welke manier, weigering zou kunnen slagen in het ‘verlichten’ van deze vermoeidheid. Of doen we, om in medisch taalgebruik te blijven, enkel aan symptoombestrijding terwijl ondertussen de ziekmakende hegemonie verder groeit?

Mijn tweede vraag heeft betrekking op de rol van techniek in het tijdperk van de interpassiviteit. Van Oenen baseert zijn begrip ‘interpassiviteit’ op reflecties van Žižek en Pfaller ten aanzien van recente kunstprojecten. Zij stellen dat kunst in de laatste decennia vaak om actieve deelname van een geëngageerd publiek vroeg. Als toeschouwer werd (en wilde) je verrast, uitgedaagd en op het verkeerde been gezet (worden). Geslaagde werken deden je je figuurlijk afvragen ‘wat moet ik hiermee?’ Recentelijk zou echter een nieuwe kunstvorm opgang doen. Hierbij wordt ál het werk door het kunstwerk zelf gedaan. De emotie wordt niet alleen opgeroepen door, maar tegelijk ook uitbesteed aan de installatie. Het is voldoende om er als toeschouwer enkel, interpassief, bij te zijn (zoals je tegenwoordig naar comedyseries kunt kijken in de geruststellende wetenschap dat het lachen is uitbesteed aan een lachband). Voor Van Oenen is dit uitbestedingsmotief inspirerend. In een tijd waarin het ons niet meer lukt om altijd te handelen naar de eigen normen, zou de techniek een handje kunnen helpen. Zo heb ik onlangs de norm om zuinig te doen met water

uitbestede aan een waterbesparende douchekop omdat ik ‘weiger’ (en dat zie ik als een nederlaag) korter te douchen. In een interessant hoofdstuk gaat Van Oenen te rade bij onder andere Bruno Latour om te zien hoe dit uitbesteden van onze normen aan de dingen werkt. Hij wijst er daarbij terecht op dat deze vertaalslag allesbehalve *straightforward* is. Om bij het voorbeeld te blijven: met de opkomst van sanitaire techniek ging een verandering in normen ten aanzien van persoonlijke hygiëne gepaard, waardoor ik nu het idee heb mij vrijwel dagelijks te moeten douchen. Van Oenen erkent dat dergelijke, moeilijk voorspelbare technomorele verandering kan optreden. Sterker nog, we moeten volgens hem zo vroeg mogelijk evalueren of de techniek ons gaat helpen of onze emancipatie juist in de weg zal staan. Of de dingen dus ‘namens ons zullen spreken’. Van Oenen toont zich zo optimistisch over de mogelijkheid om normen uit te besteden aan de techniek. Hij stelt een pragmatische houding voor, waarbij objecten het ons, interpassieve mensen, alsnog mogelijk maken te handelen in overeenstemming met onze eigen normen. Het afdwingen van deze normen zou dan via materiële weg geschieden, in zoverre ‘praten voor ons te laat is’ (220). Vraag is echter of interpassiviteit en pragmatiek gemakkelijk samengaan waar het techniek betreft. De afgelopen decennia zijn immers talloze experimenten ondernomen om technologische ontwikkelingen in overeenstemming te brengen met onze, zelden vooraf gegeven normen. Denk aan consensusconferenties, de landelijke dialoog over gentechnologie en meest recent de initiatieven om discussies rond nanotechnologie en haar maatschappelijke impact te verrijken. Het mantra lijkt daarbij (nog?) te zijn dat brede participatie en inspraak, interactiviteit dus, gewenst of zelfs noodzakelijk is bij het vormgeven en evalueren van technologische ontwikkeling. Mijn afsluitende vraag is dan ook hoe het succesvol uitbesteden van onze normen aan de techniek, door Van Oenen als een interpassieve strategie gezien, vormgegeven kan worden zonder hierbij in een oproep tot interactiviteit te vervallen.

Bart van Oost (MA) studeerde filosofie en technische innovatiewetenschappen. Hij is momenteel als promovendus verbonden aan de Vakgroep Maatschappijwetenschap & Techniek van de Universiteit Maastricht, waar hij onderzoek doet naar de interacties tussen wetenschap, politiek en publiek in discussies rond CO2-opslag.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.